

WŁADYSŁAWA ŁUSZCZKIEWICZA STUDIA NAD ARCHITEKTURĄ I SZTUKĄ CYSTERSÓW POLSKICH

W 150-lecie badań (1867-2017)

Koniec tradycji. Polskie klasztory Cystersów na przełomie XVIII i XIX wieku

Trzeci rozbiór Polski dokonany na mocy osobnych porozumień przez Austrię, Prusy i Rosję w 1795 r. przyniósł kres istnieniu największego organizmu państwowego Europy Centralnej. Wydarzenia te miały oczywiście niemały wpływ na funkcjonowanie domów zakonnych różnych zgromadzeń, w tym rzecz jasna cystersów, którzy na ziemi polskie przybyli w połowie XII w. i przez kolejne sześć i pół stulecia zdolali stworzyć silną społeczność monastyczną¹. Przed pierwszym rozbiorem przeprowadzonym w 1772 r. przez Austrię, Prusy i Rosję szacuje się, że w siedemnastu klasztorach męskich szarych mnichów w Królestwie Polskim mieszkało 400 zakonników (w tym samym czasie w osobnej prowincji śląskiej liczącej sześć klasztorów przebywało ich blisko 350)². Najsilniej obsadzone były wówczas opactwa pruskie w Oliwie i Pelplinie, odpowiednio czterdziestoma sześcioma i czterdziestoma dwoma cystersami. Podobnie sytuacja wyglądała w wielkopolskim Łądzie z trzydziestodzieciuosobowym konwentem. W 1772 r. klasztory małopolskie posiadały znacznie słabszą obsadę personalną:

¹ Por. A. M. Wyrwa, *Europa und die Zisterzienser. Einfluss der Zisterzienser auf die Entwicklung der europäischen Kulturidentität – eine Skizze*, „Cistercienser Chronik”, 2016, Bd. 123, s. 301-323.

² P. P. Gach, *Cystersi na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej i Śląska w latach 1772-1914*, [w:] *Monasticon Cistrerciense Poloniae*, t. 1: *Dzieje i kultura męskich klasztorów cysterskich na ziemiach polskich i dawnej Rzeczypospolitej od średniowiecza do czasów współczesnych*, red. A. M. Wyrwa, Poznań 1999, s. 77.

Jędrzejów trzydziestu dwóch mnichów, Sulejów dwudziestu dziewięciu, Koprzywnica dwudziestu trzech, Wąchock dwudziestu jeden, Mogiła dziewiętnastu, Szczyrzyc zaś siedemnastu³. W 1795 r. te centra kultury duchowej i intelektualnej znalazły się w granicach trzech różnych państw. Podejmowane próby zachowania kontaktów między klasztorami znajdującymi się w granicach jednej prowincji spełzły jednak na niczym na skutek polityki władz zaborczych.

Koniec XVIII stulecia był również, jak wiadomo, wyjątkowo trudnym czasem dla samego zakonu, który znalazł się w najcięższym bez wątpienia położeniu od wybuchu reformacji dwa stulecia wcześniej. W wyniku Rewolucji Francuskiej w 1790 r. zniesione zostało archiepiscopstwo w Cîteaux, a po śmierci ostatniego opata generalnego prawa dotąd mu przynależne zostały przekazane dotychczasowym przełożonym prowincji i kongregacji⁴. Nastąpiła decentralizacja zakonu. Kumulacja w ówczesnych społeczeństwach europejskich filozoficznych idei oświecenia miała zaś znaleźć ujście w narastającej krytyce instytucji Kościoła katolickiego, w tym oczywiście życia zakonnego (w szczególności monastycznego), traktowanego jako zupełnie niepotrzebne⁵. We Francji kasaty klasztorów rozpoczęły się jeszcze przed Rewolucją w latach 1766-1769. Etapami zniesione zostało także (poza Cesarstwem Rosyjskim) Towarzystwo Jezusowe⁶. Prądy te ujawniły się oczywiście również w państwach, w granicach których znalazły się terytoria podzielonej Rzeczypospolitej Polskiej – w Austrii, Prusach i Rosji.

Po trzecim rozbiore w 1795 r. jakakolwiek forma polskiej państwowości zniknęła z mapy Europy na dwanaście lat. Dopiero wstąpienie na tron w Rosji Aleksandra I w 1801 r., a przede wszystkim wystąpienie Napoleona odegrały rolę jaskółek zapowiadających możliwość odrodzenia Polski, aczkolwiek nie w jej dawnym kształcie. Po zwycięstwie wojsk francuskich w wojnie z Prusami i Rosją oraz podpisaniu traktatów

³ P. P. G a c h, *Cystersi i cysterki na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej oraz na Śląsku w latach 1772-1914*, [w:] *Historia i kultura cystersów w dawnej Polsce i ich europejskie związki*, red. J. S t r z e l c z y k, Poznań 1987, s. 518.

⁴ Por. P. Z a k a r, *Regelungen zur Ausübung der Rechte des Abtes von Cîteaux nach der Französischen Revolution (1790-1900)*, „*Analecta Cisterciensia*”, 1967, Bd. 23, s. 226-294.

⁵ Zob. np. P. P. G a c h, *Kasaty zakonów w Europie pod koniec XVIII wieku*, [w:] *Z badań nad dziejami zakonów i stosunków wyznaniowych na ziemiach polskich*, red. E. W i ś n i o w s k i, Lublin 1984, s. 139-168.

⁶ P. P. G a c h, *Cystersi na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej...*, s. 76.

pokojowych w Tylży w lipcu 1807 r. utworzone zostało Księstwo Warszawskie (z ziem zabranych przez Królestwo Prus). W 1809 r. powiększono je o ziemie zabrane przez Austrię. Władcą nowo powołanego do życia państwa został król Saksonii, wnuk Augusta II Sasa Fryderyk August I. Oba kraje połączyła unia personalna. Księstwo otrzymało też konstytucję wzorowaną na francuskiej z 1799 r. Przestało istnieć w 1815 r. po klęsce Napoleona w wojnie z Rosją. Na obradującym w Wiedniu kongresie postanowiono utworzyć w jego miejsce Wolne Miasto Kraków, Wielkie Księstwo Poznańskie oraz Królestwo Polskie. Rzeczpospolita Krakowska, powstała z terenów położonych w najbliższej okolicy Krakowa, miała pozostawać pod kontrolą trzech państw zaborczych. Do 1830 r. władzę w niej sprawował Senat Rządzący, a kres jej istnieniu położyło powstanie krakowskie 1846 r. Na ten sam czas przypadło także istnienie Wielkiego Księstwa Poznańskiego, które z kolei utworzono na terytorium zachodniej części dawnego Księstwa Warszawskiego (Wielkopolska oraz Kujawy). Było ono autonomicznym księstwem wchodzącym w skład Prus. Formalnie przestało zaś istnieć w 1848 r. po powstaniach wielkopolskich. Jego nazwę zmieniono wówczas na Prowincję Poznańską (*Provinz Posen*). Najdłużej funkcjonującym organizmem państwowym stworzonym mocą postanowień kongresu wiedeńskiego 1815 r. okazało się być Królestwo Polskie, potocznie określane mianem Kongresówki. Powstało ono z większości ziem dawnego Księstwa Warszawskiego bez zachodniej Wielkopolski oraz okolic Krakowa. Zostało złączone unią personalną z Cesarstwem Rosyjskim (każdy kolejny car rosyjski był jednocześnie królem Polski). W początkowych latach istnienia – do wybuchu i klęski powstania listopadowego – posiadało dość znaczną autonomię, w tym własną konstytucję, sejm, wojsko oraz szkolnictwo. Stopniowo jednak wolności te były ograniczane. Po upadku powstania listopadowego w 1830 r. wiążąca je z Rosją unia personalna została zmieniona w unię realną. Królestwo stało się integralną częścią Imperium Rosyjskiego. Stan ten miał trwać do 1918 r.

Już w 1795 r. osobną prowincję utworzyły opactwa pruskie w liczbie ośmiu (Błędzew, Gościkowo-Paradyż, Koronowo, Łąd, Obra, Przemęt, Pelplin, Wągrowiec). Początkowo utrzymały one swoje dotychczasowe majątki, ale obciążono je nad wyraz wysokimi 50% podatkami. W początku XIX w. zostało ich już tylko sześć. Zlikwidowano je w dwóch etapach w latach 1819-1831 i 1834-1836 jako stojące

na przeszkodzie pełnej integracji „Poznańskiego, Warmii i Pomorza z pozostałą częścią państwa”⁷.

Klasztory, które znalazły się na terenie państwa austriackiego (będące przedmiotem szczególnego zainteresowania autorów niniejszego szkicu: Jędrzejów – fundacja możnowładcza [w linii Morimond] prawnie zatwierdzona w 1153 r., Sulejów – fundacja książęca po 1176 r. [w linii Morimond], Wąchock – fundacja biskupia [w linii Morimond], 1179 r., Koprzywnica – fundacja możnowładczo-książęca [w linii Morimond], 1185 r., Mogiła – fundacja możnowładczo-biskupia [w linii Lubiąż – Pforta], 1225 r., Szczyrzyc – fundacja możnowładcza [w linii Jędrzejów – Morimond], 1235-1245) utworzyły w 1795 r. Prowincję Obojga Galicji. Na skutek zmian politycznych cztery z nich (poza Mogiłą i Szczyrzycem) weszły do Królestwa Polskiego. Ich historia została przypieczętowana wraz z ogłoszeniem dekretu kasacyjnego z 17 kwietnia 1819 r. Kościoły konwentualne w Koprzywnicy, Sulejowie i Wąchocku pełniły odtąd funkcje parafialne. W klasztorze w Koprzywnicy dotychczasowi zakonnicy mieli pozostać do śmierci. Z czasem popadł on w ruinę. W klasztorze sulejowskim zamieszkali księża świeccy. Natomiast zabudowania wąchockie przeszły na własność Dyrekcji Górniczej Królestwa Polskiego. Jedynie w Jędrzejowie cystersi utrzymali się do lat pięćdziesiątych XIX stulecia⁸. Na ziemiach bezpośrednio wcielonych do Cesarstwa pozostały dwa domy w Kimbarówce i Wistyczach. Początkowo znalazły się one w kongregacji benedyktyńsko-cystersko-kartuskiej. W 1832 r. rozwiązano je, ale mnisi mieszkali tam jeszcze do 1864 r.⁹ Klasztory w Mogile i Szczyrzycu zdegradowano do rangi przeoratów, ale nie przerwano w nich życia zakonnego. W 1857 r. oba domy znalazły się w kongregacji Austro-Węgierskiej Najświętszego Serca Pana Jezusa¹⁰.

⁷ P. P. G a c h, *Kasaty zakonów na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej i Śląska 1773-1914*, Lublin 1984, s. 128-130; T e n ż e, *Cystersi na ziemiach...*, s. 79, cyt. s. 88; także T e n ż e, *Les suppressions des abbayes cisterciennes en territoire polonais au XIXe siècle*, „Cîteaux. Commentarii Cistercienses”, 1981, vol. 32, s. 305-320.

⁸ P. P. G a c h, *Cystersi na ziemiach...*, s. 86-87.

⁹ Tamże, s. 80, 89; T e n ż e, *Popowstaniowa kasata klasztorów w guberniach zachodnich Cesarstwa Rosyjskiego w 1832 roku*, „Roczniki Humanistyczne”, 1980, R. 28, s. 198-199.

¹⁰ N. K o n r a d, *Die Entstehung der österreichisch-ungarischen Zisterzienserkongregation (1849-1869)*, Bibliotheca Cisterciensis, vol. 5, Roma 1967; A. M. W y r w a, *Najnowsze dzieje Zakonu Cysterskiego na ziemiach polskich*, [w:] *Monasticon...*, t. 1, s. 94-95.

**Władysław Łuszczkiewicz (1828-1900)
i geniza zainteresowania architekturą i historią
Zakonu Cysterskiego w podzielonej Rzeczypospolitej**

„Początki” zainteresowań materialnym dziedzictwem Zakonu Cysterskiego na ziemiach polskich przypadły na czas niewątpliwie szczególnie, po pierwsze z uwagi na fakt nieistnienia wówczas niezależnego państwa polskiego, po drugie zaś w momencie postępującego kryzysu tej instytucji życia wspólnotowego. Poszczególne domy zakonu stały już wówczas puste, bądź też zamieszkiwali je ostatni bracia. Zachowane kościoły i klasztory były częścią kultury religijnej, artystycznej i intelektualnej kwitnącej niegdyś na ziemiach państwa polskiego. Wtedy także, około połowy XIX w., coraz żywsza w podzielonej zaborami Rzeczypospolitej zaczęła być potrzeba poznawania i opisywania „pomników historii”, ale i przeszłości nieistniejącego na mapie kraju jako takiej. Procesy te kształtowały się między innymi pod wpływem odrodzenia narodowego w Europie Środkowej, szczególnie wyrazistego na terenach monarchii austro-węgierskiej¹¹. Autorami znanych dziś pierwszych opisów dzieł architektury byli przede wszystkim arystokraci, literaci i historycy¹². Pierwsze poważne studia nad sztuką Zakonu Cysterskiego w języku polskim wyszły spod pióra Władysława Łuszczkiewicza (1828-1900). Jego osiągnięcia naukowe są powszechnie rozpoznawalne i doceniane przez polskich badaczy, a sam Łuszczkiewicz wymieniany bodajże w każdym opracowaniu poświęconym polskiej historii sztuki. Zanim jednak omówimy jego dorobek w tym zakresie, metodologię, którą się posługiwał, poczynione ustalenia oraz wpływ, jaki wywarł na późniejszych badaczy architektury i historii Zakonu Cysterskiego na ziemiach polskich przybliżyć wypada jego sylwetkę.

Łuszczkiewicz przyszedł na świat w Krakowie 3 września 1828 r.¹³. Jego ojciec – Michał – był powszechnie szanowanym nauczycielem

¹¹ M. R a m p l e y, *The Idea of a Scientific Discipline. Rudolf von Eitelberger and the Emergence of Art History in Vienna, 1847-1873*, „Art History”, 2011, vol. 34, s. 54-79.

¹² J. P o l a n o w s k a, *Historiografia sztuki polskiej w latach 1832-1863 na ziemiach centralnych i wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*. F. M. Sobieszkański, J. I. Kraszewski, E. Rastawiecki, A. Przedziecki, Warszawa 1995.

¹³ Po raz pierwszy osobę i twórczość Władysława Łuszczkiewicza w sposób obszerny przedstawił S. T o m k o w i c z, *Władysław Łuszczkiewicz*, „Rocznik Krakowski”, 1902, R. 5, 1902, s. 1-46 (na s. 37-45 bibliografia za lata 1856-1900); A. B o c h n a k, *Władysław Łuszczkiewicz*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 18, Wrocław-

w najstarszym krakowskim liceum, funkcjonującym od 1818 r. pod nazwą Liceum Świętej Anny (Kolegium Nowodworskiego), którego tradycje sięgają końca XVI w., a od 1850 r. dyrektorem Instytutu Technicznego¹⁴. Pozycja społeczna ojca była niewątpliwie czynnikiem sprzyjającym edukacji. Po ukończeniu liceum oraz dwuletnich studiów w Uniwersytecie Jagiellońskim w zakresie filozofii i historii, siedemnastoletni, utalentowany plastycznie Władysław Łuszczkiewicz został słuchaczem Szkoły Malarskiej. Uzdolnienia jego dostrzegł również generał-gubernator Galicji Wacław Zaleski, który przyznał mu roczne stypendium. Wygrany konkurs umożliwił zaś spędzenie roku w École des Beaux Arts w Paryżu. Niestety brak źródeł uniemożliwia pełniejszą rekonstrukcję tego interesującego czasu, będącego pierwszym zetknięciem się młodego malarza ze sztuką romańską, zachodnimi artystami, wykładowcami oraz opracowaniami z zakresu historii architektury. Wiemy, że Łuszczkiewicz odbył wyprawę na południe Francji. Wracając zaś do Krakowa, zatrzymał się w Belgii, gdzie między innymi pobierał nauki w antwerpskiej pracowni malarza

Warszawa-Kraków 1973, s. 587-590 (tam bibliografia); J. Polanowska, *Łuszczkiewicz Władysław*, [w:] *Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających (zmarłych przed 1966 r.). Malarze, rzeźbiarze, graficy*, t. 5, Warszawa 1993, s. 204-209 (tam bibliografia). Do najistotniejszych opracowań postaci artysty i jego dorobku należą publikacje: M. Rzepińskiej, *Władysław Łuszczkiewicz malarz i pedagog*, Kraków 1983; Taż, *Władysław Łuszczkiewicz jako malarz historyczny i portrecista*, „Foliae Historiae Artium”, 1982, t. 18, s. 137-158; Taż, *Na styku pedagogiki artystycznej historii sztuki. Ze studiów nad Władysławem Łuszczkiewiczem*, [w:] *Symbolae historiae artium. Studia z historii sztuki Lechowi Kalinowskiemu dedykowane*, Warszawa 1986, s. 493-506; Taż, *Matejko i Łuszczkiewicz*, [w:] *Sztuka i historia. Materiały Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki. Kraków, listopad 1988*, Warszawa 1992, s. 95-109 oraz T. Dobrzeńcki, *Władysław Łuszczkiewicz – badacz sztuki romańskiej w Polsce*, [w:] *Myśl o sztuce. Materiały Sesji zorganizowanej z okazji czterdziestolecia istnienia Stowarzyszenia Historyków Sztuki. Warszawa, listopad 1974*, Warszawa 1976, s. 253-271. Zob. także: T. Łopatkiewicz, *Kolekcja szkicowników uczniów krakowskiej Szkoły Sztuk Pięknych w zbiorach Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego. Nieznane rysunki S. Wyspiańskiego, J. Mehoffera i innych z wycieczek z W. Łuszczkiewiczem w latach 1888-1892*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”, 2005, t. 1277, *Opuscula Musealia*, z. 14, s. 41-88; Tenże, *Naukowo-artystyczna wycieczka w Sądeckie z 1889 roku. Na tle zabytkoznawczej działalności Władysława Łuszczkiewicza i uczniów krakowskiej Szkoły Sztuk Pięknych*, Nowy Sącz 2008.

¹⁴ Por. H. Barycz, *Historia Szkół Nowodworskich od założenia do reformy H. Kolłątaja (1588-1777)*, Kraków 1939-1947.

historycznego – Louisa Gallaita. Do Krakowa powrócił w 1850 r. i znalazł zatrudnienie w Szkole Sztuk Pięknych (mieszczącej się w gmachu średniowiecznego kolegium uniwersyteckiego), początkowo jako nauczyciel rysunku, z czasem zaś jako zastępca profesora malarstwa. Wykładał wiele przedmiotów od perspektywy poprzez anatomię i akt, na stylach architektonicznych kończąc, często nie pobierając wynagrodzenia¹⁵. Konserwatywny stosunek do sztuki, zamiłowanie do akademickiego sposobu nauczania i historyzujących tematów nie przysporzyło profesorowi sympatii wśród eksperymentujących z nowymi formami malarskimi studentów, późniejszych protagonistów modernistycznego prądu artystycznego Młodej Polski – Józefa Mehoffera i Stanisława Wyspiańskiego, zaś wśród „zwykłych” studentów budził lęk i respekt¹⁶. Choć odebrał wykształcenie artystyczne i niemal do końca życia uczył malarstwa, to *gros* jego aktywności skupiało się wokół działań Towarzystwa Naukowego Krakowskiego – najstarszego w Galicji towarzystwa naukowego, początkowo związanego z Uniwersytetem Jagiellońskim, a następnie przekształconego w Akademię Umiejętności. Członkiem Towarzystwa został w 1858 r. Odegrał znaczącą rolę w utworzeniu Komisji Historii Sztuki Akademii Umiejętności w 1873 r., pełniąc następnie wiele lat funkcję jej przewodniczącego, wyznaczając kierunek rozwoju i wpływając na kształt organizacyjny¹⁷. Było to jedno z miejsc, gdzie Władysław Łuszczkiewicz szczególnie mocno zaznaczył swoją obecność, związany był bowiem z wieloma instytucjami: Muzeum Narodowym (funkcję dy-

¹⁵ Ówczesna Szkoła Sztuk Pięknych związana była z Instytutem Technicznym, którym kierował ojciec Władysława Łuszczkiewicza. Czując dyskomfort tej sytuacji, pracę wykonywał nie pobierając pensji przez rok. Także w późniejszym czasie, naturalnie wpisując się w ówczesny paradygmat działań intelektualistów na wielu polach, prowadził zajęcia, wykłady i pracował nieodpłatnie. W przypadku Łuszczkiewicza dało to w konsekwencji skromne życie, a po jego śmierci problemy finansowe wdowy.

¹⁶ L. K o w a l s k i, *Pendzlem i piórem*, Kraków 1934, s. 31-35; M. R z e p i ń s k a, *Władysław Łuszczkiewicz...*, s. 90-110.

¹⁷ L. K a l i n o w s k i, *Dzieje i dorobek naukowy Komisji Historii Sztuki Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Umiejętności 1873-1952 oraz powstanie katedry Historii Sztuki Uniwersytetu Jagiellońskiego 1882*, [w:] *Dzieje historii sztuki w Polsce. Kształtowanie się instytucji naukowych w XIX i XX wieku*, red. A. S. L a b u d a, Poznań 1996, s. 22-57; A. M a ł k i e w i c z, *Między starożytnictwem a naukową historią sztuki. Problemy ochrony i konserwacji zabytków oraz nauki o sztuce w Towarzystwie Naukowym Krakowskim*, [w:] *Towarzystwo Naukowe Krakowskie w 200-lecie założenia (1815-2015)*, Kraków 2016, s. 206-208.

rektora objął w 1884 r.) oraz licznymi towarzystwami, nierzadko inicjując ich powstanie (Towarzystwo św. Łukasza, Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa). Dodać można także, iż w 1889 r. został Łuszczkiewicz członkiem-korespondentem prestiżowej Cesarzowskiej Komisji Konserwatorskiej w Wiedniu.

Studia nad sztuką średniowieczną Łuszczkiewicza – nazywanego „odkrywcą architektury romańskiej”¹⁸, czy wręcz „Kolumbem stylu romańskiego u nas”¹⁹ – miały miejsce w niezwykle interesującym momencie, poprzedzającym tak zwaną instytucjonalną erę historii sztuki, ukonstytuowanej na Uniwersytecie Jagiellońskim w 1882 r. Wśród niemal dwustu publikacji stanowiących dorobek naukowy bohatera niniejszego szkicu, prace poświęcone zabytkom architektury cysterskiej są pod wieloma względami interesującym i ważnym fragmentem²⁰. Badania te objęły przede wszystkim opactwa małopolskie oraz jedno wielkopolskie. Na zasadzie *pars pro toto* pokazują wyraźnie metodę pracy oraz jej rozwój. Od nich bowiem rozpoczęła się jego działalność naukowa, a ostatni artykuł o opactwie jędrzejowskim powstał pięć lat przed śmiercią Łuszczkiewicza w 1895 r.

Pierwszy swój tekst opublikował w krakowskim „Czasie” w 1856 r. Dotyczył jednego z zabytków związanych z Zakonem Cysterskim²¹. W krótkim felietonie apelował autor o ratunek dla popadającego w ruinę kapitularza klasztoru w Jędrzejowie – najstarszego domu cystersów w Małopolsce – pisząc: „Umiemy uszanować bagatelki, cieszyć się drobnymi pamiąteczkami przeszłości, a oczy nasze przyzwyczajone do małego, zapominają że gmachy to historia narodu skamieniała”. Na łamach dziennika poinformował także, że wykonał rysunek architektoniczny kapitularza, jego plan i przekroje oraz dokładne pomiary. W 1862 r., już jako członek Towarzystwa Naukowego²², z inicjatywy Józefa Łepkowskiego, twórcy krakowskiej archeologii,

¹⁸ T. Dobrzeńcki, *Władysław Łuszczkiewicz..., passim*.

¹⁹ S. Tomkowicz, *Władysław Łuszczkiewicz..., s. 13*.

²⁰ Zestawiona przez Stanisława Tomkowicza bibliografia twórczości Łuszczkiewicza (tamże, s. 37-45) notuje 194 pozycje.

²¹ W. Łuszczkiewicz, *Wiadomość o zabytku architektury bizantyńskiej w klasztorze jędrzejowskim*, „Czas”, 1856, nr 156 (9 lipca), s. 2.

²² D. Rederowa, K. Stachowska, *Ośrodek naukowy krakowski w świetle materiałów Towarzystwa Naukowego Krakowskiego 1841-1871*, „Rocznik Biblioteki Naukowej Polskiej Akademii Nauk”, 1956, R. 2, s. 109.

został zaangażowany do prac nad monografią opactwa cystersów w Mogile – pierwszego kompleksowego opracowania architektury i historii klasztoru cysterskiego funkcjonującego na ziemiach polskich. Zadaniem malarza było wykonanie części opisów budowli i zbiorów sztuki oraz przerysowanie znajdujących się tam nagrobków²³. W rezultacie został autorem obszernej części poświęconej historii architektury opactwa mogińskiego. Monografia opublikowana w 1867 r. stała się także osiągnięciem krakowskiego środowiska naukowego, inicjując i realizując, wówczas nowatorskie badania zespołowe²⁴. Na ów obszerny tom złożyły się nadto studia historyczno-geograficzne przygotowane przez Adama Gorczyńskiego, jednego z najwybitniejszych krakowskich historyków XIX stulecia Józefa Szujskiego, który w 1869 r. obejmie nowo utworzoną w Uniwersytecie katedrę historii Polski²⁵, Hipolita Serdyńskiego, Konstantego Horszowskiego oraz wspomnianego już Józefa Łepkowskiego. Autorzy, przystępując do prac nad tym przełomowym pod wieloma względami studium, dysponowali już niemalże kompletnym materiałem dyplomatycznym, ogłoszonym drukiem w 1865 r. przez Eugeniusza Janotę i Franciszka Piekosińskiego²⁶. Spożytkowali także kroniki klasztorne, chociażby XVI-wieczną Mikołaja z Krakowa, będącą wówczas w posiadaniu Aleksandra Przędzieckiego. Nie udało się natomiast uzupełnić wydawnictwa mapą przedstawiającą posiadłości klasztoru²⁷. Ta zespołowa praca stała się początkiem aktywności Łuszczkiewicza, która, wychodząc poza obszar popularyzatorski, konstytuowała jego rosnącą pozycję w środowisku, a zarazem oficjalnie rozpoczęła karierę naukową²⁸. Publikacja

²³ D. Rederowa, *Z dziejów Towarzystwa Naukowego Krakowskiego 1815-1872*, Kraków 1998, s. 206.

²⁴ *Monografia opactwa Cystersów we wsi Mogile opracowana i pamięci ubiegłych w r. 1864 pięciuset lat istnienia Akademii Krakowskiej*, Kraków 1867.

²⁵ Zob. J. Hulewicz, *Seminarium Historyczne Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1861-1918*, [w:] *Spór o historyczną szkołę krakowską. W stulecie Katedry Historii Polski 1869-1969*, red. C. Bobińska, J. Wyrozumski, Kraków 1969, s. 47-69.

²⁶ *Diplomata monasterii Clarae Tumbae prope Cracoviam*, ed. E. Janota, F. Piekosiński, Cracoviae 1865.

²⁷ *Monografia...*, s. V.

²⁸ A. Małkiewicz uważa, że w mogińskim tekście po raz pierwszy w Polsce Łuszczkiewicz zastosował samodzielnie opracowany, nowoczesny już, schemat opisu architektury, por. T en z e, *Między starożytnictwem...*, s. 207.

Monografia stanowiła także punkt zwrotny w badaniach nad przeszłością zakonu na ziemiach polskich. Jej autorzy, choć być może w sposób niezamierzony, wyraźnie nakreśliła pola, które w przyszłości winny stać się przedmiotem zainteresowań badaczy podejmujących studia nad przeszłością danego domu zakonnego. Obejmowały one zaś: rozpoznanie środowiska geograficznego (z czasem badania tego typu zostaną zaliczone do dziedziny określanej mianem geografii historycznej), rozpoznanie dziejów instytucji od fundacji począwszy (osobno potraktowano tutaj badania nad uposażeniem klasztoru, a zatem historią należących do klasztoru majątków ziemskich oraz ich wykorzystaniem w gospodarce), charakterystykę architektury obiektów klasztornych oraz jej przemian, uzupełnioną o osobne uwagi dotyczące znajdujących się w opactwie epitafiów i nagrobków, po studia dziś nazywane prozopograficznymi nad składem osobowym konwentu.

Kolejno ukazały się prace Łuszczkiewicza na temat opactwa sulejowskiego (1877)²⁹, obszerniejsza praca na temat cystersów – pionierów gotycyzmu (1882)³⁰, klasztoru w Koprzywnicy (1885)³¹, opactwa w Łądzie (1887)³², architektów zakonnych w Polsce (1890)³³, architektury opactwa w Wąchocku (1892)³⁴ oraz o pomnikach romańszczyzny w Płocku i Jędrzejowie (1895)³⁵. Wydał je wszystkie w „Sprawozdaniach Komisji do Badania Historii Sztuki w Polsce” i w „Roczniku Akademii Umiejętności”, za wyjątkiem pracy *Pionierowie gotycyzmu w Polsce ...*, która ukazała się w warszawskim periodyku „Ateneum”. Ich konstrukcja opiera się na pogłębionej znajomości i interpretacji

²⁹ W. Łuszczkiewicz, *Opactwo cysterskie sulejowskie. Pomnik architektury XIIIgo wieku*, „Sprawozdania Komisji do Badania Historii Sztuki w Polsce” (dalej: SKHS), 1879, t. 1, s. 3-42.

³⁰ W. Łuszczkiewicz, *Pionierowie gotycyzmu w Polsce. Architektura cysterska i wpływ jej pomników na gotycyzm krakowski XIV wieku*, „Ateneum”, 1882, t. 2, z. 4-5, s. 112-135, 342-364.

³¹ W. Łuszczkiewicz, *Kościół i reszty klasztoru cysterskiego w Koprzywnicy, przyczynek do dziejów romańszczyzny w Polsce*, SKHS, 1888, t. 3, s. 38-63.

³² W. Łuszczkiewicz, *Dawne opactwo cysterskie w Łądzie i jego średniowieczne zabytki sztuki*, SKHS, 1888, t. 3, s. 107-139.

³³ W. Łuszczkiewicz, *Architekci zakonnicy w Polsce XIII wieku i prace ich pozostałe*, „Rocznik Akademii Umiejętności”, 1890, s. 3-26.

³⁴ W. Łuszczkiewicz, *Romańska architektura w Wąchocku, kościół i reszty cysterskiego klasztoru*, SKHS, 1896, t. 5, s. 49-72.

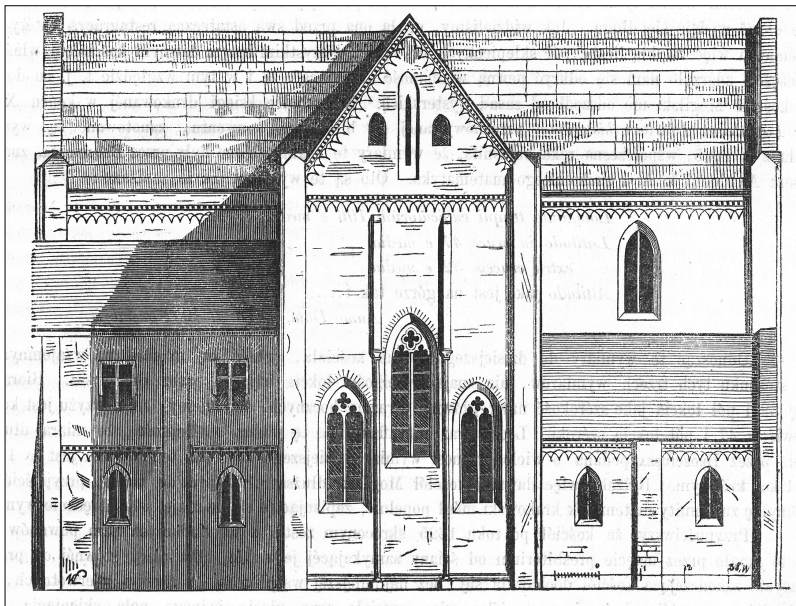
³⁵ W. Łuszczkiewicz, *Dwa zagubione pomniki naszej romańszczyzny w Płocku i Jędrzejowie*, SKHS, 1896, t. 5, s. 220-234.

źródeł historycznych, jak i na pionierskim materiale dokumentacyjnym: precyzyjnych pomiarach, planach i rysunkach oraz – stworzonym w oparciu o nie – szczegółowym opisie i klasyfikacji zabytku. Tego typu podejście do badań, wywodzące się z niemieckiej szkoły krytyki źródeł, było typowe dla nauk humanistycznych w drugiej połowie XIX w.³⁶ Warto jednak zwrócić uwagę na charakterystyczne dla Łuszczkiewicza cechy warsztatu: wnikliwy opis, precyzję pomiarów i szczegółową dokumentację rysunkową. Od współczesnych mu badaczy odróżniało go połączenie wiedzy historycznej z wykształceniem artystycznym, które potraktował jako narzędzie warsztatowe. Potrafił sporządzić nie tylko inwentaryzację rysunkową, ale także fachowe pomiary techniczne, co zwykle należało do zadań architekta. Ewolucja metody w stronę pogłębionej analizy formalno-genetycznej i warsztatu wyposażonego w większą precyzję terminologiczną doskonale widoczna jest na przykładzie publikacji o sztuce cysterskiej. Przykładem znaczącej zmiany terminologii niech będzie przywoływany już tekst wydrukowany w „Czasie”, w którym styl architektoniczny jędrzejowskiego opactwa nazwał bizantyńskim, z czego później się tłumaczył pisząc, iż „początkujący badacz, nie wiedział wówczas o romanizmie i nazwał go bizantyńskim stylem! Ale to tyle lat temu”³⁷. Pasjonujący proces kształtowania się świadomego warsztatu badacza współtworzącego „nową umiejętność, *archeologię sztuki*”³⁸ można śledzić w samej strukturze i warstwie językowej tekstów Łuszczkiewicza. Operował on swobodnym, obrazowym językiem, jeszcze w duchu romantyzmu, którego forma była najpewniej konsekwencją wykształcenia malarskiego i wrażliwości autora. „Co to za gmachy, co skupiły się razem w potężną całość, aby zapanować na lewo nad pięknością tego

³⁶ Por. *Die Etablierung und Entwicklung des Faches Kunstgeschichte in Deutschland, Polen und Mitteleuropa (anlässlich des 125-jährigen Gründungsjubiläums des ersten Lehrstuhls für Kunstgeschichte in Polen)*, hrsg. von W. Bałus, J. Wolańska, Warszawa 2010; *In der Mitte Berlins. 200 Jahre Kunstgeschichte an der Humboldt-Universität*, hrsg. von H. Bredekamp, A. S. Labuda, Humboldt-Schriften zur Kunst- und Bildgeschichte, Bd. 12, Berlin 2010; D. Karholm, *Art of Illusion. The Representation of Art History in Nineteenth-Century Germany and Beyond*, Kunstgeschichten der Gegenwart, Bd. 4, Bern-New York 2004; M. Schwarzer, *Origins of the Art History Survey Text*, „Art Journal”, 1995, vol. 54, no. 3, s. 24-29.

³⁷ W. Łuszczkiewicz, *Wiadomość...*, s. 2; Tenże, *Dwa zaginione pomniki...*, s. 220-234.

³⁸ W. Łuszczkiewicz, *Pionierowie...*, s. 114.

2. Kościół konwentualny w Mogile od strony prezbiterium
rys. Władysława Łuszczkiewicza

widoku, a wznosząc się nad brzegiem Pilicy, jeżą się wieżycami i wystrzeliwają ponad linie pejzażu. Białe, a choć poźółkle jeszcze błyszczące mury, odbijające od szerniałych cegieł i dachówek szczytów, świecące krzyże u wież, poszczerbane baszty powiązane forticznym murem, składają się tutaj na barwistość i pełność tonów, która oko zwraca na siebie wśród szarych tonów krajobrazu polskiego³⁹.

Odrębną kwestią pozostaje warsztat techniczny, dzięki doskonałemu którego malarz potrafił samodzielnie wykonać pomiary architektoniczne⁴⁰. Pomiary te nałożył na rysunki fasad, na przekroje, rzuty, profile i detale, które w charakterystyczny wówczas sposób połączył na tablicach towarzyszących tekstom. Nie są to już romantyczne wizje budowy z ludzkim sztafajem, to solidne, inżynierskie rysunki inwen-

³⁹ W. Łuszczkiewicz, *Opactwo cysterskie sulejowskie...*, s. 3.

⁴⁰ Być może umiejętność wykonywania pomiarów zawdzięczał ojcu, wieloletniemu dyrektorowi Instytutu Technicznego, uwagę na to zwrócił A. Małkiewicz, *Między starożytnictwem...*, s. 207.

taryzacyjne dostarczające informacji natury budowlanej. Łuszczkiewicz, wykonując tę pracę, korzystał z wieloletniego doświadczenia jakie miał, będąc profesorem rysunku w Szkole Sztuk Pięknych, czysto i precyzyjnie oddał każdy najmniejszy detal, fakturę i typ materiału, zmienność waloru i formy brył.

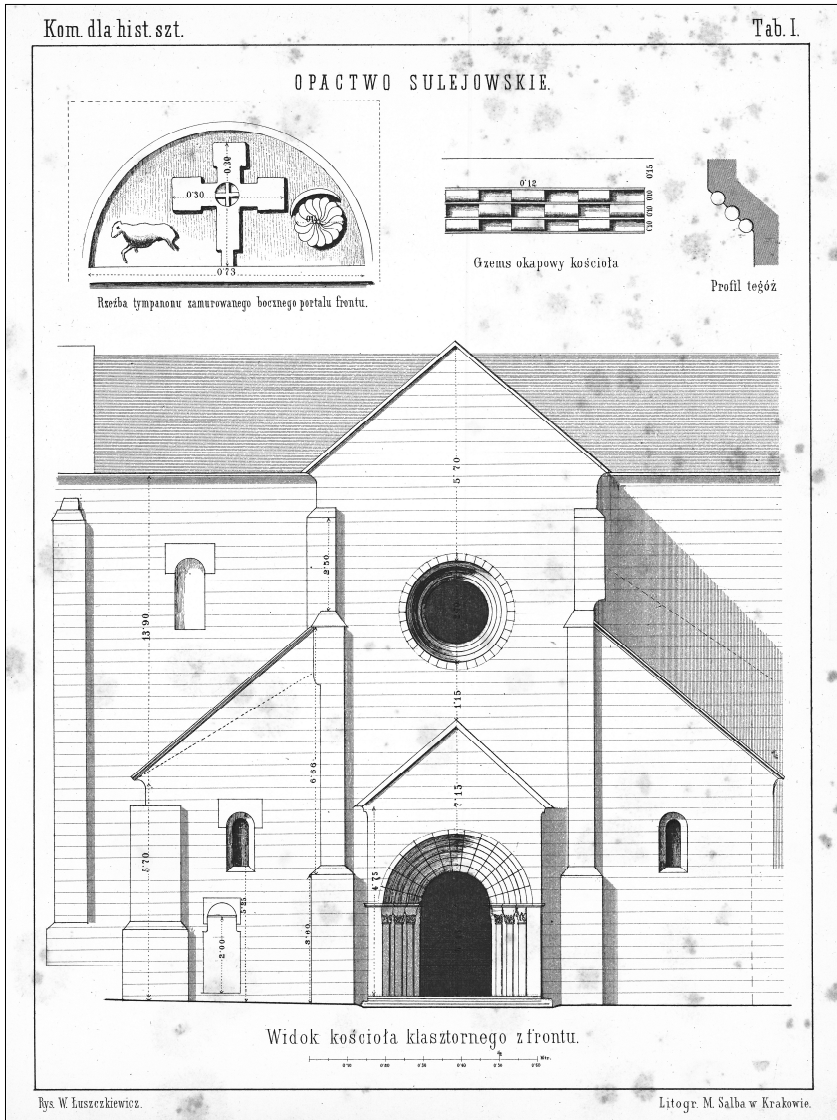
Poza doskonałym warsztatem rysunkowo-technicznym mamy do czynienia także z teoretycznymi rozważaniami o roli, jaką odegrali cystersi we wprowadzaniu nowego stylu architektonicznego. Szczególnie istotny w tym kontekście jest artykuł z „Ateneum”⁴¹. Pojawia się tam teza, iż cystersi, pionierzy gotyku, naturalni sprzymierzeńcy nowej konstrukcji architektonicznej, wprowadzili w XIII w. najważniejsze zmiany o niej stanowiące: łuk ostry oraz szkarpy. Łuszczkiewicz poszukiwał odrębnych, swojskich cech w średniowiecznym budownictwie, ponieważ inne epoki według niego były ich pozbawione. To był też powód podjęcia studiów nad najstarszą architekturą w Polsce. Łuszczkiewicz sam wyjaśnił: „Każdy naród, u którego pełnem korytem płynie arcyzm, poszukuje pierwiastków, rodowodu w średniowieczu, skrzętnie bada i zapisuje objawy swego uczucia piękna i trudy w jego ukształceniu. Oto powód tych studiów nad pomnikami architektury średniowiecznej, które wypiastował kościół chrześcijański i kultura idąca z nim w parze”⁴². Badacz swojskość odnalazł i wyodrębnił między innymi w budowlach gotyku krakowskiego, zwracając uwagę na różnice konstrukcyjne i materiałowe (połączenie cegły i kamienia)⁴³. Tworząc historyczną oś rozwoju form architektonicznych, określił opactwo wąchockie „zawiązkiem idei, która się rozwinięła w kościołach katedralnych w Krakowie i Gnieźnie i w kilku Krakowa i okolic budowlach ostrołukowych XIV wieku”⁴⁴. Odnoszenie się do gotyku jako stylu rdzennego, swojskiego, jest elementem ro-

⁴¹ W. Łuszczkiewicz, *Pionierowie...*, *passim*.

⁴² Tamże, s. 120.

⁴³ W. Łuszczkiewicz, *O znaczeniu w dzisiejszych czasach budownictwa średniowiecznego*, [w:] *Kłosa i kwiaty. Książka zbiorowa*, Kraków 1869, s. 198-208; także: *Pamiętnik Pierwszego Zjazdu Historycznego Polskiego imienia Jana Długosza odbytego w Krakowie w czterechsetną rocznicę jego śmierci*, wyd. M. Bobrzyński, M. Sokółowski, *Scriptores Rerum Polonicarum*, t. 6, Kraków 1881, s. 53-64 (wypowiedź W. Łuszczkiewicza).

⁴⁴ W. Łuszczkiewicz, *Romańska architektura w Wąchocku...*, s. 56.

3. Elewacja frontowa kościoła konwentualnego w Sulejowie
(rys. Władysława Łuszczkiewicza)

dzących się wówczas nacjonalistycznych tendencji, widocznych także w niemiecko-francusko-angielskich sporach o genezę stylu gotyckiego. Termin „swojski” w czasach romantyzmu miał na celu stworzenie przeciwagi do pojęcia „obcy”, oznaczając coś bliskiego, własnego, rodzimego, a co za tym idzie polskiego⁴⁵. Zarówno w artykułach Łuszczkiewicza, jak i tekstach teoretycznych z jego czasów (przed 1900 r.) mianem swojskiej określa się architekturę gotycką, ostrołukową, w jej polskich, regionalnych odmianach⁴⁶.

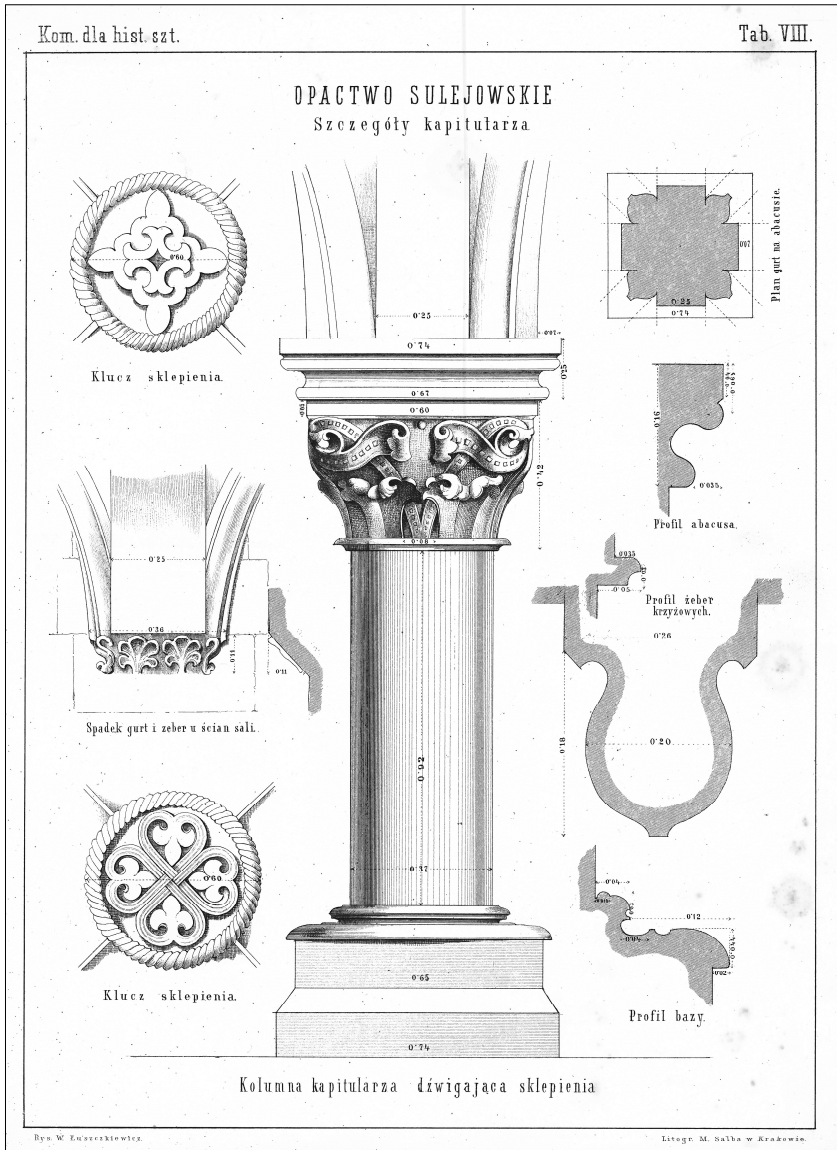
Władysław Łuszczkiewicz działał w momencie przełomu, odchodzącej epoki romantycznej, w wielu aspektach ciągle mu bliskiej, co znajduje wyraz na polu semiotycznym, w stosowanych przez niego romantycznych opisach okolic, ale też i samych dzieł sztuki. Drewniane, sulejowskie lwy ręka malarza opisała z romantyczną potrzebą wywoływania emocji: „Jest coś potwornego w tych nagich gładkich ciałach w okolicy boków i grzbietu, z dobitnie zaznaczoną dłutem kościstą budową żeber i stawów kolan, w sposób schematyczny”⁴⁷. Równoległe z pozytywistycznym zacięciem zbierał materiał i określał cel oraz zakres swojej pracy: „Dostarczam materiału dla przyszłego historyka sztuki. Przygotowanie prac podobnych odnośnie do innych opactw koniecznym jest, jeżeli przyjdzie zdać sobie rzetelną sprawę z czynności zakonu tego na polu sztuki w kraju, i wskazać kierunki, które mu zawdzięczamy w budownictwie. Zanim do tego przyjdziemy, wstrzymać się od wszelkich uwag muszę. Zadanie dostarczenia opracowanych źródeł do dziejów sztuki, uwalnia mię też od porównań klasztoru sulejowskiego z zabytkami Francji czy Niemiec, sprawa to późniejsza, której nie omieszkam dopełnić, gdy mi kiedyś na ogół dokonanych mych prac, badawczem przyjdzie rzucić okiem”⁴⁸. Krótki fragment poświęcony przedstawieniom lwów sulejowskich pokazuje

⁴⁵ J. S. Wroński, *Pojęcie „swojskości” w sztuce i architekturze Młodej Polski*, [w:] *Stulecie Młodej Polski. Studia*, red. M. Podraza-Kwiatkowska, Kraków 1995, s. 263-279.

⁴⁶ K. Matuszewski, *O architekturze u obcych i u nas. Uwagi ze stanowiska estetycznego*, „Biblioteka Warszawska”, 1881, t. 3, s. 382-405. Poszukiwania stylu narodowego, które szczególnie znaczące były w okresie Młodej Polski, obrały zupełnie inny kierunek por. M. Opalińska, „Pierwoksztalt stylu”. Teoria architektury w Polsce około 1900 (praca magisterska napisana pod kierunkiem dr. hab. W. Bałusa w Instytucie Historii Sztuki Uniwersytetu Jagiellońskiego), Kraków 2004.

⁴⁷ W. Łuszczkiewicz, *Opactwo cysterskie sulejowskie...*, s. 18.

⁴⁸ Tamże, s. 24.

4. Kolumna w kapitulachu opactwa sulejowskiego
rys. Władysława Łuszczkiewicza

kolejny ważny aspekt jego pracy naukowej – związany z zapewnieniem ochrony zabytkom i ich popularyzacją. Łuszczkiewicz zakończył go stwierdzeniem: „W każdym razie fotografie i odlewy gipsowe powinny upowszechnić te zabytki, którym przystoi raczej miejsce w muzeum sztuki średniowiecznej, jak w oddalonym od ruchu sztuki kościele sulejowskim, gdzie właściwej opieki mieć nie mogą”⁴⁹.

Indukcyjne, ostrożne myślenie poważnego naukowca mniej jest widoczne w publikacji znanej z „Ateneum”, gdzie pozwala sobie na teoretyczne rozważania o sztuce. Niewykluczone, że zostało sprowokowane możliwością obszerniejszej publikacji i narzuconą przez popularne wydawnictwo przystępniejszą formą. Łuszczkiewicz przedstawił fascynującą „wizję” architektury, którą postrzega jako sztukę najpoważniejszą i najrealniejszą. „Profanowana użytkiem codziennym, spowszedniała ciągłym z nią obcowaniem, wyrasta co chwila arcydziełami, a choć najrealniejsza bo ma do czynienia z prawami statyki, z siłą ciężenia, z warunkami prozaicznymi stosowności do celu, umie środkami czysto idealnymi zyskać potęgę muzyki, posługiwać się malowniczością i osiąść właściwość posągu. Z nagromadzonych kamiennych brył ma wyrósć gmach, który ma wszelkie warunki organicznej istoty, formy składają się na wyrażenie życia organicznego, ciężar olbrzymi tych mas nieprzestrasza bo mistrz umiał formami wyrazić takie elastyczne podpory, zaznaczyć odpowiednim językiem kształtów konfliktu sił naprzeciw działających, że w tej równowadze leży życie”⁵⁰. Budowla to organizm. Każda część jest fragmentem organicznej całości, w której działają siły, w której jest napięcie. Ale nie ma wątpliwości co do tego, że to konstrukcja jest najistotniejsza w architekturze. „Podstawą każdego nowego stylu jest nowy system konstrukcji” pisał Łuszczkiewicz⁵¹. To konstrukcja determinuje styl. Sklepienie ostrołukowe oraz szkarpy wyznaczają kres romanizmu. Ten sposób postrzegania architektury poprzez konstrukcję bliski jest nurtowi tak zwanemu konstrukcyjnemu z Eugène Viollet le Duc’em na czele, na którego zresztą Łuszczkiewicz wielokrotnie się powołuje⁵². Do grona Francuzów zajmujących się sztuką średnio-

⁴⁹ Tamże, s. 18.

⁵⁰ W. Łuszczkiewicz, *Pionierowie...*, s. 116-117.

⁵¹ Tamże, s. 121.

⁵² W. Łuszczkiewicz, *Opactwo cysterskie sulejowskie...*, s. 19.

wieczną w ujęciu układów statycznych, rozwiązań połączeń konstrukcyjnych, ich rozwoju oraz strony technicznej należeli między innymi Arcisse de Caumont, Jules Quicherat i Auguste Choisy⁵³. Szczegółowy opis architektoniczny Łuszczkiewicza, skonstruowany na dokładnych pomiarach każdego elementu budowli, na obliczonych proporcjach, zbliża go do dzieł Viollet le Duca, z pomnikowym *Dictionnaire raisonné d'architecture française du XIe au XVIe siècle* na czele⁵⁴. Francuskie wpływy nie dziwią, jeśli weźmiemy pod uwagę roczny pobyt młodego malarza w paryskiej École des Beaux Arts oraz podróz na południe Francji⁵⁵.

Na Władysława Łuszczkiewicza powołuje się każdy, kto zajmuje się architekturą Zakonu Cysterskiego w Polsce. Choć upłynęło sto pięćdziesiąt lat od rozpoczęcia badań, to wiele z hipotez i sugestii zawartych w publikacjach tego XIX-wiecznego historyka sztuki doczekało się pozytywnej weryfikacji. Przykładem jest teza o proveniencji czterech polskich opactw cysterskich, które Łuszczkiewicz przypisuje warsztatowi przybyłemu z Burgundii, a które w latach sześćdziesiątych Krystyna Białoskórska połączyła z północnowłoskimi wykonawcami⁵⁶. Dziś powrócono do XIX-wiecznego założenia⁵⁷. Kolejnym dowodem potwierdzającym intuicję XIX-wiecznego naukowca są ostatnie badania skrzydła północnego klasztoru w Koprzywnicy⁵⁸. Dorobek naukowy Władysława Łuszczkiewicza oraz jego pionierskie prace o polskich cystersach dowodzą, że był on jedną z bardziej interesujących

⁵³ J-M Leniaud, *Viollet-le-Duc ou les délires du système*, Paris 1994; X. Barral i Altet, *Contre l'art roman? Essai sur un passé réinventé*, Paris 2006, s. 31-44; T. Rodzińska-Choraży, *Zespoły rezydencjonalne i kościoły centralne na ziemiach polskich do połowy XII wieku*, Kraków 2009.

⁵⁴ E. Viollet le Duc, *Dictionnaire raisonné d'architecture française du XIe au XVIe siècle*, Paris 1854-1868.

⁵⁵ M. Rzepińska, *Władysław Łuszczkiewicz...*, s. 12-13 oraz dokument z archiwum rodzinnego zatytułowany „Bieg życia Władysława Łuszczkiewicza”. Za udostępnienie autorzy serdecznie dziękują Pani Helenie Romer, spadkobierczyni i opiekunce zachowanej spuścizny po rodzinie Łuszczkiewiczów.

⁵⁶ K. Białoskórska, *Polish Cistercians Architecture and Its Contacts with Italy*, „Gesta”, 1965, vol. 4, s. 14-22.

⁵⁷ Stan badań oraz dyskusja zob. R. Quirini-Popławski, *Rzeźba przedromańska i romańska w Polsce wobec sztuki włoskiej*, Kraków 2006, s. 145-175.

⁵⁸ B. Kwiatkowska-Kopka, *Badania archeologiczne w obrębie nieistniejącego skrzydła północnego w dawnym klasztorze oo. Cystersów w Koprzywnicy*, „Cistercium Mater Nostra. Tradycja-Historia-Kultura”, 2011, t. 5, s. 55-75.

i wpływowych postaci w obrazie kulturalnego Krakowa drugiej połowy XIX stulecia. Stworzył przy tym trwały fundament pod badania architektury i sztuki zakonu, który swoją obecnością tak mocno odcisnął ślad w historii państwa polskiego. Rozpoczął je zaś w momencie, gdy nie tylko polska państwowość przestała istnieć, ale przestał także (poza dwoma domami) istnieć zakon na tych terenach. Pisząc o historii i architekturze zabytków pozostawionych przez cystersów Łuszczkiewicz z jednej strony utrzymywał o nich pamięć, przypominając (i utralając) przeszłość, ale i zabezpieczając je dla potomnych dzięki planom i rysunkom, z drugiej zaś wyznaczał cezurę naukowego spojrzenia na te obiekty będące pomnikami świetności państwa, zakonu i Kościoła, ale i kultury łacińskiej w jej najszerszym znaczeniu.

Bibliografia

- Barral i Altet, X., *Contre l'art roman? Essai sur un passé réinventé*, Paris 2006.
- Barycz H., *Historia Szkół Nowodworskich od założenia do reformy H. Kollątaja (1588-1777)*, Kraków 1939-1947.
- Białoskórska K., *Polish Cistercians Architecture and Its Contacts with Italy*, „Gesta”, 1965, vol. 4, s. 14-22.
- Bochnak A., *Władysław Łuszczkiewicz*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 18, Wrocław-Warszawa-Kraków 1973, s. 587-590.
- Die Etablierung und Entwicklung des Faches Kunstgeschichte in Deutschland, Polen und Mitteleuropa (anlässlich des 125-jährigen Gründungsjubiläums des ersten Lehrstuhls für Kunstgeschichte in Polen)*, hrsg. von W. Bałus, J. Wolańska, Warszawa 2010.
- Diplomata monasterii Clarae Tumbae prope Cracoviam*, ed. E. Janota, F. Piekosiński, Cracoviae 1865.
- Dobrzeńcki T., *Władysław Łuszczkiewicz – badacz sztuki romańskiej w Polsce*, w: *Myśl o sztuce. Materiały Sesji zorganizowanej z okazji czterdziestolecia istnienia Stowarzyszenia Historyków Sztuki*. Warszawa, listopad 1974, Warszawa 1976, s. 253-271.
- Gach P. P., *Cystersi i cysterki na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej oraz na Śląsku w latach 1772-1914*, [w:] *Historia i kultura cystersów w dawnej Polsce i ich europejskie związki*, red. J. Strzelczyk, Poznań 1987, s. 515-543.
- Gach P. P., *Cystersi na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej i Śląska w latach 1772-1914*, [w:] *Monasticon Cistrerciense Poloniae*, t. 1: *Dzieje i kultura*

- męskich klasztorów cysterskich na ziemiach polskich i dawnej Rzeczypospolitej od średniowiecza do czasów współczesnych*, red. A. M. Wyrwa, Poznań 1999, s. 74-93.
- Gach P. P., *Kasaty zakonów na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej i Śląska 1773-1914*, Lublin 1984.
- Gach P. P., *Kasaty zakonów w Europie pod koniec XVIII wieku*, [w:] *Z badań nad dziejami zakonów i stosunków wyznaniowych na ziemiach polskich*, red. E. Wiśniowski, Lublin 1984, s. 139-168.
- Gach P. P., *Les suppressions des abbayes cisterciennes en territoire polonais au XIXe siècle*, „Cîteaux. Commentarii Cistercienses”, 1981, vol. 32, s. 305-320.
- Gach P. P., *Popowstaniowa kasata klasztorów w guberniach zachodnich Cesarstwa Rosyjskiego w 1832 roku*, „Roczniki Humanistyczne”, 1980, R. 28, s. 191-213.
- Hulewicz J., *Seminarium Historyczne Uniwersytetu Jagiellońskiego w latach 1861-1918*, [w:] *Spór o historyczną szkołę krakowską. W stulecie Katedry Historii Polski 1869-1969*, red. C. Bobińska, J. Wyrozumski, Kraków 1969, s. 47-69.
- In der Mitte Berlins. 200 Jahre Kunstgeschichte an der Humboldt-Universität*, hrsg. von H. Bredekamp, A. S. Labuda, Humboldt-Schriften zur Kunst- und Bildgeschichte, Bd. 12, Berlin 2010.
- Kalinowski L., *Dzieje i dorobek naukowy Komisji Historii Sztuki Akademii Umiejętności i Polskiej Akademii Umiejętności 1873-1952 oraz powstanie katedry Historii Sztuki Uniwersytetu Jagiellońskiego 1882*, [w:] *Dzieje historii sztuki w Polsce. Kształtowanie się instytucji naukowych w XIX i XX wieku*, red. A. S. Labuda, Poznań 1996, s. 22-57.
- Karholm D., *Art of Illusion. The Representation of Art History in Nineteenth-Century Germany and Beyond*, Kunstgeschichten der Gegenwart, Bd. 4, Bern-New York 2004.
- Konrad N., *Die Entstehung der österreichisch-ungarischen Zisterzienser-kongregation (1849-1869)*, Bibliotheca Cisterciensis, vol. 5, Roma 1967.
- Kowalski L., *Pendzlem i piórem*, Kraków 1934.
- Kwiatkowska-Kopka B., *Badania archeologiczne w obrębie nieistniejącego skrzydła północnego w dawnym klasztorze oo. Cystersów w Koprzywnicy*, „Cistercium Mater Nostra. Tradycja-Historia-Kultura”, 2011, t. 5, s. 55-75.
- Leniaud J.-M., *Viollet-le-Duc ou les délires du système*, Paris 1994.
- Łopatkiewicz T., *Kolekcja szkicowników uczniów krakowskiej Szkoły Sztuk Pięknych w zbiorach Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego. Nieznane rysunki S. Wyspiańskiego, J. Mehoffera i innych z wycieczek z W. Łuszczkiewiczem w latach 1888-1892*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”, 2005, t. 1277, Opuscula Musealia, z. 14, s. 41-88.

- Lopatkiewicz T., *Naukowo-artystyczna wycieczka w Sądeckie z 1889 roku. Na tle zabytkoznawczej działalności Władysława Łuszczkiewicza i uczniów krakowskiej Szkoły Sztuk Pięknych*, Nowy Sącz 2008.
- Łuszczkiewicz W., *Architekci zakonni w Polsce XIII wieku i prace ich pozostałe*, „Rocznik Akademii Umiejętności”, 1890, s. 3-26.
- Łuszczkiewicz W., *Dawne opactwo cysterskie w Łądzie i jego średniowieczne zabytki sztuki*, „Sprawozdania Komisji do Badania Historii Sztuki w Polsce”, 1888, t. 3, s. 107-139.
- Łuszczkiewicz W., *Dwa zagubione pomniki naszej romańszczyzny w Płocku i Jędrzejowie*, „Sprawozdania Komisji do Badania Historii Sztuki w Polsce”, 1896, t. 5, s. 220-234.
- Łuszczkiewicz W., *Kościół i reszty klasztoru cysterskiego w Koprzywnicy, przyczynek do dziejów romańszczyzny w Polsce*, „Sprawozdania Komisji do Badania Historii Sztuki w Polsce”, 1888, t. 3, s. 38-63.
- Łuszczkiewicz W., *O znaczeniu w dzisiejszych czasach budownictwa średniowiecznego*, [w:] *Kłosa i kwiaty. Książka zbiorowa*, Kraków 1869, s. 198-208.
- Łuszczkiewicz W., *Opactwo cysterskie sulejowskie. Pomnik architektury XIIIgo wieku*, „Sprawozdania Komisji do Badania Historii Sztuki w Polsce”, 1879, t. 1, s. 3-42.
- Łuszczkiewicz W., *Pionierowie gotycyzmu w Polsce. Architektura cysterska i wpływ jej pomników na gotycyzm krakowski XIV wieku*, „Ateneum”, 1882, t. 2, z. 4-5, s. 112-135, 342-364.
- Łuszczkiewicz W., *Romańska architektura w Wąchocku, kościół i reszty cysterskiego klasztoru*, „Sprawozdania Komisji do Badania Historii Sztuki w Polsce”, 1896, t. 5, s. 49-72.
- Łuszczkiewicz W., *Wiadomość o zabytku architektury bizantyńskiej w klasztorze jędrzejowskim*, „Czas”, 1856, nr 156 (9 lipca), s. 2.
- Łuszczkiewicz W. (głos w dyskusji) *Pamiętnik Pierwszego Zjazdu Historycznego Polskiego imienia Jana Długosza odbytego w Krakowie w czterechsetną rocznicę jego śmierci*, wyd. M. Bobrzyński, M. Sokołowski, *Scriptores Rerum Polonicarum*, t. 6, Kraków 1881, s. 53-64.
- Małkiewicz A., *Między starożytnictwem a nauką historią sztuki. Problemy ochrony i konserwacji zabytków oraz nauki o sztuce w Towarzystwie Naukowym Krakowskim*, [w:] *Towarzystwo Naukowe Krakowskie w 200-lecie założenia (1815-2015)*, Kraków 2016.
- Matuszewski K., *O architekturze u obcych i u nas. Uwagi ze stanowiska estetycznego*, „Biblioteka Warszawska”, 1881, t. 3, s. 382-405.
- Monografia opactwa Cystersów we wsi Mogile opracowana i pamięci ubiegłych w r. 1864 pięćuset lat istnienia Akademii Krakowskiej*, Kraków 1867.

- Opalińska M., „Pierwoksztalt stylu”. Teoria architektury w Polsce około 1900 (praca magisterska napisana pod kierunkiem dr. hab. W. Bałusa w Instytucie Historii Sztuki Uniwersytetu Jagiellońskiego), Kraków 2004.
- Polanowska J., *Historiografia sztuki polskiej w latach 1832-1863 na ziemiach centralnych i wschodnich dawnej Rzeczypospolitej. F. M. Sobieszczański, J. I. Kraszewski, E. Rastawiecki, A. Przedziecki*, Warszawa 1995.
- Polanowska J., *Łuszczkiewicz Władysław*, [w:] *Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających (zmarłych przed 1966 r.). Malarze, rzeźbiarze, graficy*, t. 5, Warszawa 1993, s. 204-209.
- Quirini-Popławski R., *Rzeźba przedromańska i romańska w Polsce wobec sztuki włoskiej*, Kraków 2006.
- Rampley M., *The Idea of a Scientific Discipline. Rudolf von Eitelberger and the Emergence of Art History in Vienna, 1847-1873*, „Art History”, 2011, vol. 34, s. 54-79.
- Rederowa D., *Z dziejów Towarzystwa Naukowego Krakowskiego 1815-1872*, Kraków 1998.
- Rederowa D., Stachowska K., *Ośrodek naukowy krakowski w świetle materiałów Towarzystwa Naukowego Krakowskiego 1841-1871*, „Rocznik Biblioteki Naukowej Polskiej Akademii Nauk”, 1956, R. 2, s. 7-267.
- Rodzińska-Chorąży T., *Zespoły rezydencjonalne i kościoły centralne na ziemiach polskich do połowy XII wieku*, Kraków 2009.
- Rzepińska M., *Matejko i Łuszczkiewicz*, [w:] *Sztuka i historia. Materiały Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki. Kraków, listopad 1988*, Warszawa 1992, s. 95-109.
- Rzepińska M., *Na styku pedagogiki artystycznej historii sztuki. Ze studiów nad Władysławem Łuszczkiewiczem*, [w:] *Symbolae historiae artium. Studia z historii sztuki Lechowi Kalinowskiemu dedykowane*, Warszawa 1986, s. 493-506.
- Rzepińska M., *Władysław Łuszczkiewicz jako malarz historyczny i portrecista*, „Folia Historiae Artium”, 1982, t. 18, s. 137-158.
- Rzepińska M., *Władysław Łuszczkiewicz malarz i pedagog*, Kraków 1983.
- Schwarzer M., *Origins of the Art History Survey Text*, „Art Journal”, 1995, vol. 54, no. 3, s. 24-29.
- Tomkowicz S., *Władysław Łuszczkiewicz*, „Rocznik Krakowski”, 1902, R. 5, 1902, s. 1-46.
- Viollet le Duc E., *Dictionnaire raisonné d'architecture française du XIe au XVIe siècle*, Paris 1854-1868.
- Wroński J. S., *Pojęcie „swojskości” w sztuce i architekturze Młodej Polski*, [w:] *Stulecie Młodej Polski. Studia*, red. M. Podraza-Kwiatkowska, Kraków 1995, s. 263-279.

- Wyrwa A. M., *Europa und die Zisterzienser. Einfluss der Zisterzienser auf die Entwicklung der europäischen Kulturidentität – eine Skizze*, „Cistercienser Chronik”, 2016, Bd. 123, s. 301-323.
- Wyrwa A. M., *Najnowsze dzieje Zakonu Cysterskiego na ziemiach polskich*, [w:] *Monasticon Cistrerciense Poloniae*, t. 1: *Dzieje i kultura męskich klasztorów cysterskich na ziemiach polskich i dawnej Rzeczypospolitej od średniowiecza do czasów współczesnych*, red. A. M. Wyrwa, Poznań 1999, s. 94-113.
- Zakar P., *Regelungen zur Ausübung der Rechte des Abtes von Cîteaux nach der Französischen Revolution (1790-1900)*, „Analecta Cisterciensia”, 1967, Bd. 23, s. 226-294.

Wykaz ilustracji

1. Władysław Łuszczkiewicz (1828-1900), fotografia ze zbiorów Heleny Romer. – *na okładce NP 129*
2. Kościół konwentualny w Mogile od strony prezbiterium, rysunek Władysława Łuszczkiewicza, [w:] *Monografia opactwa Cystersów we wsi Mogile opracowana i pamięci ubiegłych w r. 1864 pięciuset lat istnienia Akademii Krakowskiej*, Kraków 1867, s. 57.
3. Elewacja frontowa kościoła konwentualnego w Sulejowie, rysunek Władysława Łuszczkiewicza, [w:] tenże, *Opactwo cysterskie sulejowskie. Pomnik architektury XIIIgo wieku*, „Sprawozdania Komisji do Badania Historii i Sztuki w Polsce”, 1879, t. 1, tabl. I.
4. Kolumna w kapitułarzu opactwa sulejowskiego, rysunek Władysława Łuszczkiewicza, [w:] tenże, *Opactwocysterskie sulejowskie. Pomnik architektury XIIIgo wieku*, „Sprawozdania Komisji do Badania Historii i Sztuki w Polsce”, 1879, t. 1, tabl. VIII.

MAGDALENA MŁODAWSKA
MARCIN STARZYŃSKI

WŁADYSŁAWA ŁUSZCZKIEWICZA STUDIA NAD ARCHITEKTURĄ I SZTUKĄ CYSTERSÓW POLSKICH

Streszczenie: Asumptem do napisania niniejszego artykułu była przypadająca w 2017 r. sto pięćdziesiąta rocznica zainicjowania badań naukowych nad przeszłością Zakonu Cysterskiego na ziemiach polskich, związana z publikacją pomnikowej monografii klasztoru w Mogile (Monografia opactwa Cystersów we wsi Mogile opracowana i pamięci ubiegłych w r. 1864 pięciuset lat istnienia Akademii Krakowskiej, Kraków 1867). W publikacji tej, wyznaczającej nowe standardy w rodzimej historio-

grafii, obok partii strictly historycznych znalazły się również pionierskie opracowania z zakresu historii architektury i sztuki.

„Początki” zainteresowań materialnym dziedzictwem Zakonu Cysterskiego na ziemiach polskich przypadły na czas niewątpliwie szczególnie, po pierwsze z uwagi na fakt nieistnienia wówczas niezależnego państwa polskiego, po drugie zaś w momencie postępującego kryzysu instytucji życia zakonnego, kiedy poszczególne domy zakonu stały już wówczas puste, bądź też zamieszkiwali je ostatni bracia. Inicjatorem tych badań był zaś Władysław Łuszczkiewicz (1828-1900), malarz i historyk sztuki. Jego osiągnięcia naukowe są powszechnie rozpoznawalne i doceniane przez polskich badaczy, a sam Łuszczkiewicz wymieniany bodajże w każdym opracowaniu poświęconym polskiej historii sztuki. W prezentowanym studium autorzy omówili jego dorobek w tym zakresie, odkryli tajniki jego warsztatu (metodologię badań), poddali nadto ocenie poczynione przezeń ustalenia oraz określił wpływ, jaki wywarł na późniejszych badaczy architektury i historii Zakonu Cysterskiego.

Słowa kluczowe: architektura i sztuka cystersów polskich w średniowieczu, Władysław Łuszczkiewicz

WŁADYSŁAW ŁUSZCZKIEWICZ'S RESEARCH INTO ARCHITECTURE AND ART OF POLISH CISTERCIANS

Abstract: What occasioned the writing of this article was the 150th anniversary (in 2017) of initiating the research on Cistercian Order on Polish territory. The research was first launched by publishing a monumental monograph about the cloister in Mogiła (“Monograph of Cistercians’ abbey in Mogiła dedicated to the memory of Cracow Academy in its 500th anniversary in 1864”, Cracow 1867). In this book which set new standards in Polish history writing, apart from strictly historical passages also some ground-breaking papers about history of architecture and art were included.

“Beginnings” of vivid interest in material heritage of Cistercian Order on Polish grounds date back to an exceptional period, since no independent state of Poland existed at the time. It was also a moment of acute crisis of the order when many of its houses were either empty or inhabited by the last friars. Władysław Łuszczkiewicz (1828-1900), a painter and art historian initiated this research. His academic achievements are widely recognized by Polish scholars. His is mentioned in virtually every publication on the Polish history of art. In this paper his heritage was presented, his techniques (methodology of research) reconstructed, his discoveries evaluated and his influence on later scholars of architecture and history of Cistercian Order determined.

Key words: architecture and history of Polish Cistercians in the Middle Ages, Władysław Łuszczkiewicz.

Translated by Dominik Jemielita